

El fusell del carro

(ALDC, IV, 925. El fusell del carro)

El cat. ofereix dues denominacions per a ‘eix d’un carruatge’: *fusell* i *eix*, amb les seves var. formals. *Eix* deriva de *AXIS* ‘eix (del carro), peça que en un mecanisme acostuma a girar’ i coneix les var. *ei* 1, 6, 8, pròpia del ross. d’acord amb l’evolució de [ʃ] final > [j] (com *calai* ‘calaix’), reforçada amb la dental en *eit* 4, 9, 11, i amb [ʃ] despalatalitzada en *eis* 152, 154, 157, 165; *leix* 173-175, 182, 184, 185 (var. *aleix* 13, amb vocal protètica) és resultat d’una aglutinació de l’article (l’*eix* > *leix*) la *l* del qual pot haver-se palatalitzat (*leix* > *lleix*) d’acord amb una llei universal del cat. (LOCU > *lloc*, LACRIMA > *llàgrima*, etc., i fins i tot els vulgars *llògic* ‘lògic’, *llingüístic* ‘lingüístic’); la forma tort. *aix* (pron. [ajʃ]) seria més fidel a l’originària llat. amb un manteniment anòmal de la *a*, si no és que es tracta d’una adaptació de l’arag. ant. *axo*. *Axe* 13, forma puntual ross., és manlleu al fr., i *e[χ]e*, de la franja ponentina, ho és al cast. *eje*.

El llat. *FUSUS* va donar en cat. *fus* ‘fus; tija de ferro’, viu a l’alg. (85), i d’aquí es va formar el der. *fusell* (potser ja existent en llat. vg. **FUSĒLLUS* [DCVB]): els dos, en un principi, designaven el fus i l’eix (com l’oc. *fus* i *fusèl*) i després també tant el fus com l’eix (del carro), sentit basat en la funció dels dos objectes de permetre fer girar un cos; per a salvar l’obstacle de la dimensió que separa el fus de

l’eix del carro, cal pensar en altres eixos, com el de la debanadora. Absent *eix* (del carro) de l’àrea principatina, *fusell* va ocupar-ne el lloc i *fus* va restar com a estri per a filar.

Fusell coneix els der. *fuell*, amb pèrdua de la [z] intervocàlica i amb articulació oscil·lant diftongada o no ([fu'eʎ/fweʎ] 16, 22, 32, 79); *fuguell* 119, amb consonant antihiatàtica (com la de *cuga* ‘cua’); *fausell* 83, 84, amb transposició d’un suposat diftong (com *llaubada* ‘llobada’), en relació a una alternança fonètica [əw], [aw]/o, u (*reumàtic*/romàtic; veg. Veny, 2013 b); *fossell* 86, 98, a causa de l’alternança [o]/[u] àtona; *fusill* (var. *fusil* 100), amb canvi de sufix, i les var. arag. *fusillo* 122, 124, 125, 128, 129, *fosillo* 115, 118 i *osillo* 102.

Des d’una perspectiva geolingüística, hem de pensar en un primer estrat de *eix*, compartit amb el cast. *eje* i el port. *eixo*, mantingut en aquestes llengües i en part del cat. perquè no hi havia la competència de *ASSIS* ‘post’ –car tenien der. de *TABULA* (*tabla*) o de *PŌSTIS* (*post*)– que en altres llengües va provocar canvis de *AXIS* en *AXILIS* (> fr. *essieu*) i en *AXALE* (> it. *sala*, *assale*); el cast. *eje* i el port. *eixo*, a més, van resistir perquè posseïen una certa consistència fonètica, al contrari del cat., que, esdevingut un “mutilat fonètic”, com diria Gilliéron, va cedir el lloc, en una part del domini, a *fusell*, aparegut després (veg. Veny, 1978: 57-61). Cal recordar, tanmateix, que en l’àrea de *fusell* perviu també *eix*, segons estudis monogràfics, sovint aplicat a un eix diferent del del carro.

Eix i *fusell* són els mots normatius, el segon amb l’especificació “especialment d’un carruatge”, des del *DG*_I, 1932.

